Citation:

Fuková, I. (2019). Činitelská jména s příponou -čí v diachronním pohledu. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 54. <https://doi.org/10.11649/sfps.1772>

Irena Fuková
(Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha)

Činitelská jména s příponou -čí v diachronním pohledu¹

Činitelskými substantivy se sufixem -čí se v rámci dalších blízkých činitelských typů zabýval Dokulil (Dokulil, 1956a, 1956b), a to i z vývojového pohledu: klade vznik složené přípony *-bčbji (s variantou *-bčbja) do období praslovanského, konstatuje, že přípona „vznikla snad druhotným rozkladem z útvarů s některou příponou k-ovou (*-bcb, *-ikč, *-čkb), k níž byla připojena ještě další přípona *-bji“, zároveň ale nevylučuje, že je původně příponou adjektivní (Dokulil, 1956a, pp. 63–64). Dále však konstatuje, že sufixem *-bčbji se tvořily „od počátku výhradně názvy osob“ (Dokulil, 1956a, p. 64), ale nikoliv jen od slovesných základů, nýbrž že se objevuje také u jmen konatelských, jako příklad uvádí mj. stsl. *korabčiji* (Dokulil, 1956a, p. 74). Gebauer (Gebauer, 1960, pp. 256–257) předpokládá u podstatných jmen typu *lovčí* tvoření ze substantiv s příponou -bcb a -bca sufixem -bja.

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu GA ČR č. 15-00987S *Slovotvorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině*. Stručný výtah z tohoto příspěvku je součástí knihy *Slovotvorný vývoj deverbálních substantiv ve staré a střední češtině* (Nejedlý et al., 2019, s. 47–49, dále též s. 102, 273), kde se na tento článek také odkazuje).

Pokud jde o produktivitu tohoto slovotvorného typu v češtině, Dokulil (Dokulil, 1956a, p. 73) shrnuje, že přípona pravděpodobně nebyla „nikdy zvláště živá“, přesto si udržela velmi omezenou míru produktivnosti až do dnešní doby (Dokulil, 1956a, p. 74). Šlosar (Šlosar, 1982, p. 133; sr. Lamprecht, Šlosar, & Bauer, 1986, p. 259) konstatuje nově mírně rostoucí produktivitu tohoto sufixu v době střední.

Dokulil (Dokulil, 1956a, p. 74) čerpal český historický jazykový materiál pro své srovnání ze *Slovníku staročeského* (SStč, 1903–1916) a porovnával jej s materiálem *Příručního slovníku jazyka českého* (PSJČ, 1935–1957). Šlosar (Šlosar, 1982, p. 131) vycházel pro staročeské období též ze *Slovníku staročeského* (SStč, 1903–1916), pro období středněčeské z *Nomenclatoru quadrilinguis* Daniela Adama z Veleslavína, stav novočeský byl v jeho materiálovém souboru zastoupen lexémy získanými z *Retrográdního morfematického slovníku češtiny* (Slavíčková, 1975). Náš historický materiálový soubor je oproti materiálové základně obou studií širší. Je tvořen činitelskými substantivy na -čí doloženými v průběhu staročeského období (od nejstarších památek do r. 1500) a středněčeského období (od r. 1500 přibližně do r. 1780). Základní soubor staročeských lexémů byl získán z Elektronického slovníku staré češtiny (ESSČ, n.d.), *Staročeského slovníku* (StčS, 1968–2008) a částečně též z *Malého staročeského slovníku* (MStčS, 1978),² doklady na jednotlivé lexémy pocházejí z lístkové kartotéky *Staročeského slovníku* (ExcStčS, n.d.). Lexémy a jejich doklady pro středněčeské období pocházejí z Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny (LDHBČ, 2010).

Slovotvorný typ činitelských jmen na -čí je v rámci staročeského období v našem materiálu zastoupen 31 lexémy. Sledujeme-li jejich doklady v chronologickém uspořádání jako celek, pokrývají celé sledované období – od bohemik v latinských právních a administrativních zápisech 13. stol. přes české literární a právní památky 14. a 15. stol.

Přibližně 40 % lexémů skupiny obsahuje bezpředponové slovesné základy:

*berčí ‘výběrčí daně’ (VMti list posielám, kterak mne berčí napomínají, aby ch
dal z toho plat, jakož od VMti držím ArchČ 14,111 [1462]),³*

² V části slovní zásoby v rozmezí při- až ž- je ESSČ (n.d.) zpracován diferenčně ve vztahu k MStčS, pro tuto část abecedy je tedy nutné zohlednit i MStčS (1978).

³ Doklady citujeme v souladu s územ StčS (1968–2008). Zkratky staročeských památek a jejich rukopisů uvádíme podle *Staročeský slovník: Úvodní stati* (1968, pp. 55–118).

hadčí ‘rozhodce ve sporu’ ([*Milota a Jan*] jmenovali jsú své hádčí nebo ubrmany Půh 3,338 [1447]),
krajčí ‘krejčí’ (*sukně pyšná u krayczie^o visí RokJanB 87a*),
lovčí ‘lovčí; lovec’ (*nepřijdu [...] k Azaphovi, lowcziem^u lesu králového BiblOl Neh 2,8 custodem; a často malé vyžlátka za liškú padá v dúpátka, a když mu lowczi pomáhá, častokrát s psíkem vytažena bývá KorMan 183b*),
měřčí ‘měřič’ (*pošli já měřcie s Rendlem na ta miesta ArchČ 15,66 [1493]*),
mluvčí ‘kdo něco sděluje; kdo mluví za jiné’ (*neb ne vy jste mluwczzi,⁴ ale duch EvOl 327a [Mc 13,11] loquentes; vejповědi obě straně ... dobrovolně jsú přijeli, s mluvčiem děkovali TeigeMíst 1,96 [1452]*),
plavčí ‘lodník’ (*Tristram zavolav plawczieho TristB 21b*),
súdčí ‘soudce’ (*dal sě jest judczyemv nevinně EvOl 141a [1 P 2,23] judicanti*),
volavčí ‘vyvolavatel u soudu’ (*potom volawczi^v káže Petr na Havla zavolati a volawczi zavolá TovačA 39a*).

Tato substantiva jsou ve slootovorné souvislosti se slovesy převážně 4. a 5. třídy infinitivní, přípona se připojuje ke kořeni (výjimkou je *volavčí*, kde se vedle variantní formy sufixu -včí uplatňuje též kmenotvorný sufix). Nejčtenější a nejstarší doklady poskytují substantiva *lovčí* (např. *louchí* CDB 4,343 [1250]⁵ a *krajčí* (např. *kraiczy* DesHrad 114b), obě jsou doložena také jako jména osobní, hranice mezi apelativním a propriálním užitím je však nezřetelná a některé doklady jsou z tohoto hlediska nejasné (sr. např. *nesnáze byla jest mezi [...] Matinem krajčím, Lukšem krajčím ArchČ 18,368 [1494]*; *Jana Krajčieho, obyvatele našeho, viní NaučBrn 4*). Ostatní bezpředponové lexémy jsou dosvědčeny vždy maximálně několika výskyty. Jejich nejstarší doklady sice pocházejí zpravidla z památek z 2. pol. 14. stol., ovšem reprezentovaných často pouze pozdějšími opisy především z 15. stol. Nejstaršími zdroji této skupiny lexémů z hlediska datace památky jsou Evangeliař olomoucký (EvOl), Tristram a Izalda (Trist), Gesta Romanorum (Gesta), štíteňský sborník Klementinský (ŠtítKlem).

⁴ Doklad interpretujeme jako *mluvčí* [ve shodě s Černým (Černý, 1901, p. XXI)], neboť v EvOl je foném č převážně zapisován spřežkou czz, kdežto foném c je převážně zapisován spřežkou cz (Černý, 1901, p. VI). Foliace EvOl je uvedena podle Digitální knihovny historických fondů Vědecké knihovny v Olomouci („[Tzv. Evangeliař olomoucký] sign. M II 249“, n.d.), místo r, v však používáme ve shodě se StČS (1968–2008) a, b.

⁵ SSL (1977–2016) s. v. *forestarius*.

Přibližně 60 % lexémů tvoří odvozeniny z předponových sloves. Tato substantiva jsou ve slovtvorné souvislosti se slovesy převážně 4. třídy infinitivní.⁶ Nejčastěji je využita předpona *po-* (*poklončí* ‘osoba zprostředkující propuštění poddaného’, *poměřčí* ‘měřič nemovitostí’, *posudčí* ‘soudce’, *pohončí* ‘pohůnek; soudní sluha’), *při-* (*příchodčí* ‘příchozí’, *příjemčí* ‘správce věna’, *přímluvčí* ‘přímluvce, orodovník’) a *s-* (*smierčí* ‘smiřovatel’, *smluvčí* ‘potvrzovatel smlouvy’, *správčí* ‘správce; ručitel’).

Některé slovesné kořeny se v rámci skupiny opakují, nejčastěji zastoupený je kořen *mluv-*, a to ve slovech *mluvčí*, *přímluvčí*, *smluvčí*, *výmluvčí* ‘prostředník ve sporu; rozhodčí’; dál nacházíme dvojice *berčí*, *výběrčí* ‘výběrčí daně’; *súdčí*, *posudčí*; *měřčí*, *poměřčí*, jejichž členy se navzájem liší (ne)přítomností předpony, a *náhončí* ‘kdo někomu obstarává příležitost k zisku’, *othončí* ‘osoba kladoucí odpor úřednímu výkonu’, mající různé prefixy.

Substantiva tohoto slovtvorného typu jsou odvozována jak od imperfektiv (*náhončí* k *nahoniti* ipf.), tak perfektiv (*poměřčí* k *poměriti* pf.). Mohla však být v některých případech pravděpodobně též odvozována od deverbálních substantiv, sr. StčS (1968–2008) s. v. *podpórčí* ‘osoba zajišťující ručiteli úhradu případné škody vzniklé ručením’ (k *podpora* f.). Mohla být zároveň ve vývoji přehodnocována a též chápána jako zpodstatnělá adjektiva (Dokulil, 1956a, p. 75), sr. StčS (1968–2008) s. v. *pohončí* ‘pohůnek; soudní sluha; komorník pověřený doručováním půhonů’ (k *pohoniti* ipf., *pohon*, *pohončí* adj.).

Tato substantiva většinou pojmenovávají osoby, které konají činnost opakovanou, mohou ale pojmenovávat osoby, které určitou činnost vykonávají jednorázově, příležitostně:

náhončí ‘náhončí, kdo někomu obstarává příležitost k zisku’ (*od svých rádcí a nahonczych té lsti jsú se naučili [páni], že pod lestnú omluvú i lichvu vydrú* ŠtítKlem 87b);

přímluvčí ‘přímluvce, orodovník’ (*ač kto hřešil by, przymluwcczyho mámy u otce, Jezukrista spravedlivého* EvOl 166b [I J 2,1] advocatum; *že ráčíš přímluvčím dobrým býti před páně Mtí vedle faráře mého pro mú modlitbu* ArchČ 21,350 [1464–1478]),

mluvčí ‘kdo něco sděluje; kdo mluví za jiné’.

⁶ Tento fakt pravděpodobně souvisí s tím, že „i-kmeny byly už v rané staré češtině zastoupeny početněji než jiné typy sloves“ (Šlosar, 1981, p. 22).

Zřídka pojmenovávají toho, kdo něco vykonal:

příchodčí 'přichozí' (*aby měli z čeho dáti pútníkóm, sirotkóm, vdovám a przychodczym potřebným ComestK 106a*),

předběhčí 'předchůdce' (*jsa [sv.František] ... podle následného podobenství przedbiehczi, totiž svatého Jana, poslán od boha, aby ... pokání kázal by Frant 1b*).

Poměrně časté je pojmenování určité role v právních úkonech a toho, kdo do ní vstupuje, ať už příležitostně, jednorázově, nebo opakovaně, nebo dlouhodobě:

podpórčí 'osoba zajišťující ručiteli úhradu případné škody vzniklé ručením' (*my zaň podpórčími vám [ručitelům] se mocnými činíme ArchČ 16,4 [1484]*),

příjemčí 'správce něčeho věna přijímající právní ručení za ně' (*przigemcziem se opatřte, kterýžto na jejím místě to věno přijímá ... Pakli by przigemczie^o nemohlo býti TovačB 32b*).

Podstatná část těchto substantiv označuje osobu, která je pověřena vykonáváním nějakého úřadu (sr. Dokulil, 1956a, p. 75), např.

posudčí 'soudce, rozhodčí v soudním procesu' (*kterak by ta obec naše mohla ... ten potaz obecní před panem posudčím právě vymluviti bez škody ArchBít 229 [1478]*),

póhončí 'soudní sluha; púhončí, komorník pověřený doručováním „póhonů“' (*vece [kardinál] těm pohončím a duchovníčím biřicóm, jenž okolo mistra Jana stáchu MladHusC 130b; oblúpený když oznámí a osvědčí před úředníkem, ježto slove sudí, má od toho, jenž menšie komorníky rozdává a pohonczie, pohonczieho požádati a vzieti, aby pohnal MajCarA 93*).

Celkově převažují speciální pojmenování z oblasti práva a administrativy, z rámce soudního řízení. Obecnější pojmenování toho, kdo opakovaně vykonává nějakou činnost jako svoje povolání, živnost, je řídké, patří sem např. *krajčí* 'krejčí' a *plavčí* 'lodník', jedny z nejdříve doložených odvozenin v rámci tohoto slovtvorného typu.

Lexémy s touto příponou se tedy v rámci staročeského období nejčastěji vyskytují jako pojmenování osoby pověřené vykonáváním n. vykonáváním něčeho, ustanovené k vykonávání něčeho. Blíží se tím účelovému významu. Převážně jsou monosémní.

Dále jsme staročeská substantiva sledovaného slootovorného typu porovnali s doloženými staročeskými **činitelskými jmény tvořenými od stejných základů**. Tyto deriváty nacházíme vedle většiny činitelských jmen se sufixem -čí, nejčastěji mají přípony -cě, -ec a -č a často jsou minimálně v jedné lexii se substantivem se sufixem -čí synonymní:

přímluvčí i přímluvce ‘přímluvce, orodovník’ (*przymluwczczyho mamy u otce, Jezukrista spravedlivého* EvOl 166b [1 J 2,1] advocatum; *a on [Kristus] jest przymluwczze za hříchy naše* EvOl 142a [1 J 2,2] propitiatio),

mluvčí i mlůvce ‘kdo něco sděluje; kdo mluví za jiné’ (*neb ne vy jste mluwczzi, ale duch* EvOl 327a [Mc 13,11] loquentes; *a tak byl jest [Abraham] mluwczie božích slov* ComestC 29a).

Mezi řídké případy substantiv se sufixem -čí, od jejichž fundujícího slovesa nebylo jiné činitelské jméno zjištěno, patří např. lexémy *opovědčí*, *poklončí*, *výběrčí*, které jsou součástí právní terminologie.

Hranice mezi jednotlivými činitelskými typy, obzvláště se sufixy -čí, -cě a -ec, je však nejasná, některé doklady neumožňují jednoznačně určit základní podobu lexému, jsou nejednoznačné co do příslušnosti k jednomu z činitelských slootovorných typů (sr. např. StčS, 1968–2008, s. v. *othončí*, *othoncě* (?): *toho [práva] všickni otbojníci neb othonczie práva jsú vyňati* DubA 18b). To je zároveň i největší problém tohoto slootovorného popisu: existence některých slov příslušejících k sledovanému typu, příp. jejich významů ve staročeském období je sporná. Celkové hodnocení může být zkreslené: tento okrajový slootovorný typ, který jako celek zprostředkovává několik různých slovníků, se může jevit významově vyhraněnější, než jaký ve skutečnosti byl.

Problémy vznikají kvůli nejednoznačnostem v grafickém zápisu (především nerozlišování nebo nepřesnému rozlišování fonémů *c* a *č* v rukopisech), plynule probíhajícím hláskovým změnám (zvl. *ie* v *í*), vývoji v morfologickém plánu, kdy jsou zvl. v důsledku přebudovávání deklinačního systému na základě rodového principu koncovky jedné deklinačních typů užívány také u typů jiných: *ja*-kmeny mužského rodu (typ *panošě*) přijímají koncovky typu *muž* (Komárek, 2012, pp. 170–171) nebo ojed. *Juří* (Lamprecht et al., 1986, p. 158). Dále se *vja*-kmeny mužského rodu (typ *sudí*), zvl. substantiva se sufixem -čí, postupně přiklánějí ke složenému skloňování (Komárek, 2012, p. 171).⁷

⁷ Průkazné, jednoznačné jsou naopak nářeční formy na -ší (*hadší*, *úhledší* apod.). K nářeční změně *dč* v *dš* sr. Gebauer (Gebauer, 1963, p. 525).

V dokladech z právních a administrativních památek (např. ArchČ nebo Půh) vycházíme navíc pouze z transkribovaných prepisů. Materiál doby střední by mohl vnést do otázky významového vyhranění tohoto slovotvorného typu větší jistotu, neboť grafická stránka tisků je především co do rozlišování fonémů *c* a *č* již přesnější.

Vedle činitelských maskulin nacházíme také **substantiva středního rodu zakončená na -chie**, která pojmenovávají zpravidla určitý úřední poplatek (*lovchie* 'poplatek za užívání lesa'; *nedohonchie* 'úřední poplatek za nedokonaný půhon'; *opověďchie* 'poplatek placený úředníku při „opovědi“'; *póhonchie* 'poplatek půhončímu za vyřízení soudní obsílky'), ojed. úřad (*lovchie* 'úřad lovčího'). I jejich význam lze chápat jako účelový.

Substantiva sledovaného typu jsme dále porovnali s **adjektivy** zakončenými na -čí. Pouze k šesti substantivům jsme našli formálně shodné adjektivum odvozené buď od činitelského jména na -cě, -ec nebo -čí, nebo přímo od slovesa příponou -čí (?). Adjektivum *lovčí* má význam '(o psu, osidlu) lovecký, náležející lovcí, příp. užívaný při lovu' a '(o myslivci) zabývající se lovem, příp. ustanovený k lovu', ostatní adjektiva se vyskytují v právních zápisech, mají zpravidla spojitelnost 'o listu, dokumentu, zápisu ap.' a vyjadřují specifické významy v rámci právní terminologie, např. *rozdielčí* '(o listu) týkající se rozdělení majetku' (k *rozdělití*); *podpórcí* '(o dokumentu) zajišťující ručители záruku zvanou „podpora“' (k *podpórcě*).⁸ Typově tedy mohou vyjadřovat tato adjektiva širokou škálu významů: od vztahových po účelové. Jejich malý počet a významová nevyhraněnost naznačuje, že přechod ke sledovanému substantivnímu typu od adjektiv substantivizací je v tomto období málo pravděpodobný jev.

Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny má oproti staročeské lístkové kartotéce jen o málo menší rozsah.⁹ Počet doložených substantiv sledovaného slovotvorného typu je o 3 lexémy nižší než ve staročeském období: soubor obsahuje 28 činitelských substantiv odvozených od sloves příponou -čí, přitom přibližně 60 % z nich dokládá již předchozí období. Nově doložená slova jsou utvořena převážně od předponových sloves, od nepředponových bylo nově zjištěno pouze *sadčí/sádčí* 'stanovitel ceny zboží; dozorce nad mezníky (?); rozhodčí (?)' (*sadčj cenitel taxator Abschätzer der*

⁸ ESSČ (n.d.) a StČS (1968–2008) s. v.

⁹ V Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny je v současné době 1 080 060 dokladů, staročeský lístkový archiv obsahuje 1 287 010 lístků.

Waren VusSlov 301)¹⁰ a *varčí/várčí* ‘kdo vaří pivo’ (na čem jsou se snesli s sladovníky a varčími téhož města Přerova, jakejm by pořádkem piva vařiti i také vystavovati měli ArchČ 20,498 [1547]). Celkový poměr předponových substantiv se tak oproti předchozímu období mírně zvyšuje, tvoří 75 %.

Nově zjištěná slova jsou stále odvozována nejčastěji od sloves 4. inf. třídy (např. *ochránčí* ‘ochránce’, *popravčí*). Částečně rozhojňují dvě již dříve doložené řady substantiv se stejným kořenem lišící se pouze konkrétní předponou nebo její ne/přítomností (*důhončí* ‘půhončí, komorník pověřený doručováním půhonů’, *předhončí* ‘kdo něco nebo někoho pohání’, *příhončí* ‘kdo něco nebo někoho přihání’ vedle již dříve doloženého *náhončí*, *půhončí*; *námluvčí* ‘kdo sjednává manželství’, *předmluvčí* ‘kdo pronáší předmluvu’ vedle již dřívějšího *přímluvčí*, *smluvčí*, *výmluvčí*). Činitelská substantiva *měřčí*, *předhončí*, *příhončí*, *výměřčí* ‘měřič’ dokládají pouze dobové slovníky.

Forma *přímluvčí* se nově vyskytuje též jako femininum s významem ‘přímluvkyně’ (*ukazující se [Panna Marie] orodovnicí a přjmluwči u svého nejmilejšího syna* RačRob 91), v ženském rodě je vedle maskulina doloženo též *námluvčí* ‘sjednavatelka manželství’ (*námluwčj jednatelkyně manželstva* VelNomQ 261; VusSlov 143; RohnSlov 2,208). Nově navíc nacházíme slova vzniklá kompozicí (*pivosadčí* ‘stanovitel ceny piva’, *vínosadčí* ‘stanovitel ceny vína’, obojí však jen zprostředkovaně z TeplJindrHrad, *spoluvýběřčí*).

Frekventované významové typy zůstávají stejné: převažují pojmenování osoby pověřené vykonáním n. vykonáváním něčeho, ustanovené k vykonávání něčeho: časté je pojmenování osoby, která je pověřena vykonáváním nějakého úřadu nebo funkce, i nadále jsou doložena pojmenování určité role v právních úkonech a toho, kdo do ní vstupuje.

Nově doložené lexie však nacházíme i mimo právní a administrativní oblast jako obecná pojmenování toho, kdo aktuálně nebo opakovaně provádí nějakou činnost (též jako své povolání):¹¹

výmluvčí ‘řečník’ (*wymluwčij ve všelikém moudrosti způsobu proběhlý býti musí, aby čemuž se jinde naučil, ozdobenú řečí vypravil, tak velmi aby kdož pravého wymluwčijho slyší, uměti ho a rozuměti více než jini domníval se* KonáčSprav K2a);

¹⁰ Zkratky středněčeských památek a jejich rukopisů uvádíme podle LDHBČ (2010).

¹¹ Sr.: „Jádro jmen na -čí tvoří [v nové češtině, na základě materiálu z PSJČ (1935–1957)] historické názvy povolání již zaniklých [...]“ (Dokulil, 1956b, p. 143).

náhončí ‘kdo nahání zvěř při lovu’ (tu [při bitvě] nejináče bude než jako při myslivosti bývá. Nebo myť budeme jako náhončj, ty pak budeš jako ti, kteříž při tenatech stávají XenKýr 149);

průvodčí ‘průvodce, kdo někoho vede, doprovází’ (jako průvodčj dobrý netoliko poví [Duch svatý], jaká kde cesta, ale jdoucího vede po cestě, aby ji šel tudy, kudyž mu ukázal KapPost 789);

předmluvčí ‘kdo pronáší prolog’ (co bývá před comoedií nebo tragaedií? Bývá prologus, předmluwčj, rozdává se synopsis, to jest jadrný vejtah [...] celé nastávající comoedie. Žádáte ... předmluwčjho slyšeti WaldtKáz 642).

Nejsou doložená (již dříve okrajová) pojmenování toho, kdo něco vykonal.

Adjektivum se stejnou formou nacházíme vedle 11 substantiv zkoumané skupiny, vztah mezi činitelskými jmény na -čí a adjektivy se tedy jeví jako těsnější. Kromě adjektiva *lovčí* jsou to však doklady většinou řídké nebo ojedinělé, objevují se opět nejčastěji v právních textech jako slova terminologické vrstvy slovní zásoby, mají nezřídka spojitelnost ‘o listu, dokumentu nebo zápisu’. V tomto ohledu přibližně odpovídají materiálu staročeského období. Znovu můžeme konstatovat, že obohacování sledovaného činitelského typu substantivizací adjektiv je i v tomto období zřejmě pouze okrajový jev.

Od týchž fundujících sloves jsou zpravidla doložená též **jiná činitelská substantiva**. Tato jména jsou často minimálně v jedné lexii se substantivy se sufixem -čí synonymní. Synonymii převážně tvoří jména s příponou -ce:

náhončí – *náhonce* (jak ďábel poslal své náhončj a holomky NáchPost 2,898; spolutovaryšů a náhoncu pekelných v takovém množství v pokojíku a v klášteře se našlo NáchPost 2,845),

přímluvčí – *přímluvce* (přjmluwčjho, orodovníka a pána nám milostivého u Boha máme, Ježíše Krista BílNebe 590; svaté a vyvolené své sám Bůh nám za přimlucce a patrony ustanovil BílNebe 296),

příjemčí – *příjemce* (pan hejtman jsa příjemčí věna od paní Eleny, sestry své ArchČ 15,425 (1509); kteréhožto věna příjemce jest urozený vládka pan Bavor z Hustiřan ArchČ 15,438 (1513),¹²

ukazuje se tak jejich vzájemná sémantická blízkost a vysoká míra jejich vzájemné významové nevyhraněnosti. Přesto nelze ani pro dobu střední konstatovat

¹² Mezi řídké případy substantiv se sufixem -čí, od jejichž fundujícího slovesa se jiné činitelské jméno netvoří, patří stejně jako ve staročeském období např. *poklončí*, *výběřčí*.

synonymii obou slovotvorných typů, jako to činí P. Hauser (Hauser, 1978, p. 35) pro období národního obrození v tvrzení, že v této době jsou činitelská jména s příponou -čí „pouhými synonymy k jménům s příponou -ec nebo -ce“.

Srovnáním uvedených materiálových skupin bylo tedy zjištěno, že lexémy touto příponou se v rámci staročeského i středněčeského období nejčastěji, nikoliv však zcela vyhraněně vyskytují jako pojmenování osoby pověřené vykonáním n. vykonáváním něčeho, ustanovené k vykonávání něčeho. V historickém období jsou maskulina s příponou -čí odvozována od sloves (převážně 4. inf. třídy, ale též ostatních tříd), vznik analogických forem substantivizací z deverbálních adjektiv lze předpokládat pouze jako okrajový jev. Některá substantiva však mohla být ve vývoji přehodnocována a chápána jako zpodstatnělá adjektiva sekundárně (Dokulil, 1956a, p. 75).

Pokud jde o produktivitu sledovaného slovotvorného typu, náš materiál nepotvrdil Šlosarovo tvrzení (Šlosar, 1982, p. 133; pod. Lamprecht et al., 1986, p. 259) o nově mírně rostoucí produktivitě tohoto okrajového sufixu v době střední, naopak tvrzení Dokulilovo o stabilně velmi omezené produktivitě tohoto slovotvorného typu (Dokulil, 1956a, p. 73) se ukázalo jako výstižné.

Zkratky

- ESSČ – *Elektronický slovník staré češtiny*, 2006–2019
ExcStČS – Kartotéka excerpce pro *Staročeský slovník* (Oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, n.d.)
LDHBČ – *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý et al., 2010–2019)
MStČS – *Malý staročeský slovník* (Bělič, Kamiš, & Kučera, 1978)
PSJČ – *Příruční slovník jazyka českého*, 1935–1957
SSL – *Slovník středověké latiny v českých zemích*, 1977–2016
SStč – *Slovník staročeský* (Gebauer, 1903–1916)
StČS – *Staročeský slovník*, 1968–2008

Bibliografie

- Bělič, J., Kamiš, A., & Kučera, K. (1978). *Malý staročeský slovník* [MStČS]. Praha: SPN.
Černý, F. (1901). *Evangelista Olomoucký*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
Dokulil, M. (1956a). Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce (Činitelská jména tvořená příponami se základním -c-, -č) I. *Naše řeč*, 39(3–4), 59–75.
Dokulil, M. (1956b). Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce (Činitelská jména tvořená příponami se základním -c-, -č) II. *Naše řeč*, 39(5–6), 123–146.

- Elektronický slovník staré češtiny* [ESSČ] [online]. (2006–2019). Retrieved August 8, 2017, from <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- Gebauer, J. (1903–1916). *Slovník staročeský* [SStč] (Vols. 1–2). Praha: Česká grafická akciová společnost Unie.
- Gebauer, J. (1960). *Historická mluvnice jazyka českého: Vol. 3. Tvarosloví: 1. Skloňování*. Praha: ČSAV.
- Gebauer, J. (1963). *Historická mluvnice jazyka českého: Vol. 1. Hláskosloví*. Praha: ČSAV.
- Hauser, P. (1978). *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Komárek, M. (2012). *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.
- Lamprecht, A., Šlosar, D., & Bauer, J. (1986). *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Nejedlý, P., et al. (2010–2019). *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [LDHBC] [online]. Retrieved June 8, 2017, from <https://madla.ujc.cas.cz>
- Nejedlý, P., et al. (2019). *Slovotvorný vývoj deverbálních substantiv ve staré a střední češtině*. Praha: Academia.
- Oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR. (n.d.). Kartotéka excerpce pro *Staročeský slovník* [ExcStčS]. *Příruční slovník jazyka českého* [PSJČ] (Vols. 1–8). (1935–1957). Praha: Státní nakladatelství: Školní nakladatelství: SPN.
- Slavíčková, E. (1975). *Retrogradní morfematický slovník češtiny*. Praha: Academia.
- Slovník středověké latiny v českých zemích [Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum]* [SSL] (Vols. 1–23). (1977–2016). Praha: Academia, KLP – Koniasch Latin Press.
- Staročeský slovník* [StčS] (Vols. 1–26). (1968–2008). Praha: Academia.
- Staročeský slovník: Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk*. (1968). Praha: Academia.
- Šlosar, D. (1981). *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- Šlosar, D. (1982). Vývoj deverbálních substantiv s konkrétním významem v češtině. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: A*, 30, 131–142.
- [Tzv. Evangeliář olomoucký] sign. M II 249. (n.d.). Retrieved August 8, 2017, from <http://dig.vkol.cz/dig/mii249/index.htm>

Agent Nouns with the Suffix -čí from a Diachronic Perspective

Summary

This article deals with agent nouns formed with the suffix -čí (*lovčí* m.), attested both in the Old Czech and the Middle Czech period. The study provides their formal and semantic description and compares their word-formation development. In particular, it further examines the relations between agent

nouns formed by the suffixes *-cě*, *-ec* (*lovec*) and adjectives ending with *-í* derived from those nouns (*lovčí* adj.).

***Nomina agentis* z przyrostkiem -čí w ujęciu diachronicznym**

Streszczenie

Artykuł omawia *nomina agentis* utworzone za pomocą przyrostka *-čí* (*lovčí* m.), poświadczane zarówno w okresie staroczeskim, jak i średnioczeskim. Autorka charakteryzuje te jednostki z punktu widzenia formalnego i semantycznego i porównuje ich rozwój słowotwórczy. Analiza koncentruje się na relacjach pomiędzy *nomina agentis* utworzonymi za pomocą przyrostków *-cě*, *-ec* (*lovec*) a przymiotnikami z końcówką *-í*, które są ich derywatami (*lovčí* przym.).

Keywords: word formation; historical lexicology; agent nouns

Słowa kluczowe: słowotwórstwo; leksykologia historyczna; *nomina agentis*

Irena Fuková, Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences, Prague

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4553-3268>

Correspondence: fukova@ujc.cas.cz

The preparation of this article was financed with the Czech Science Foundation (GA ČR) Grant No. 15-00987S *Slovotvorný vývoj deverbativních substantiv ve staré a střední češtině* [The Word-Formational Development of Deverbal Nouns in Old and Middle Czech]

Competing interests: The author declares that she has no competing interests.